

První a druhá vlna feminismu: podobnosti a rozdíly

Když se dnes u nás použije výraz feminismus, řada lidí si do tohoto pojmu promítne představu spojenou s jeho starší historickou formou, která je v odborné periodizaci označována jako tzv. „první vlna“. Nelze se tomu divit: zatímco první vlna světového feminismu byla poměrně samozřejmou součástí českého života v předkomunistické době a *vice versa* - české feministky byly aktivně zapojeny do mezinárodních sítí, vývoj tzv. druhé vlny nás zcela minul, neboť začal a nejmohutněji se rozvinul v době, kdy u nás vládl komunistický režim. Ten tento velmi vlivný myšlenkový proud do českého prostředí vůbec nepustil, což bylo možné snadno zjistit např. při návštěvě Státní knihovny, kde v roce 1990 nebylo možné najít jedinou feministickou publikaci. A nemylme se - setrvačností se tato mezera udržuje dál: v knihovně Filozofického ústavu akademie věd jsem ještě vloni napočítala celkem čtyři feministické publikace v době, kdy jich ve světě existují bez nadsázky tisíce.

Svůj příspěvek proto zaměřuji především na to, abych upozornila na významný rozdíl v ideovém obsahu a cílech první a druhé vlny feministického hnutí, na to, že druhá vlna přinesla a již také dalekosáhle rozpracovala zcela nová témata a teoretické přístupy, s nimiž se zatím i odborná veřejnost stále ještě seznamuje velmi pomalu a laická jen nepatrně. Teprve v posledních letech se na trhu objevují překlady klasických děl druhé vlny. Kromě toho také fragmentárně, v jakýchsi izolovaných ohniscích, tu a tam navazujeme na praktická vyústění těchto nových přístupů, např. v otázce domácího násilí.

První vlna feminismu

Co je tedy označováno za první vlnu a jaké byly její základní cíle? Podle obecně přijímané periodizace ženského hnutí probíhala jeho první vlna od poslední třetiny 18. století přibližně do roku 1930. Její představitelky volaly po přiznání základních práv,

keré moderní společnost deklarativně přisuzovala „všem lidem“ (viz známou Francouzskou deklaraci), ve skutečnosti však jen části mužů a vůbec žádné ženě. Jednalo se o nejzákladnější občanská a politická práva, jimiž bylo např. právo volit, právo na vzdělání a právo na majetek. V základu všech těchto požadavků byl ovšem požadavek svobody, což v moderní filozofii vždy znamenalo především právo rozhodovat o své osobě, být skutečným „vlastníkem“ své osoby. Tím však ženy nebyly ani *de iure* - okamžitě to zjistíme pohledem na občanské zákoníky přijímané na začátku 19. stol. - ani *de facto* - neumožňovala to sama o sobě již absence práva na majetek. Ve formě masového hnutí ženy se svými požadavky poprvé veřejně vystoupily za Velké francouzské revoluce, přednesly je Konventu, ten je však nejen vykázal, ale okamžitě sáhl k dalšímu omezení práv žen. V Anglii se o století později začalo ženám bojujícím za volební právo říkat *suffražetky* (od anglického *suffrage* - volební právo) - a myslím, že mnohé vypovídá o našem dnešním vztahu k rovným právům obou pohlaví, že výraz *suffražetka* je stále používán jako nadávka, místo aby společnost těmto hrdinkám alespoň symbolicky postavila pomník.

O ženském hnutí lze přece jen tu a tam i u nás najít některé historiografické práce, ty se však většinou velmi málo věnují důkladnému seznámení se situací, na kterou tyto ženy reagovaly. Domnívám se, že pro pochopení smyslu a významu ženského hnutí je třeba ukázat, jakým způsobem se v počátcích moderní společnosti formoval řád pohlaví, genderový řád, a proč muselo ženské hnutí vůbec vzniknout.

Na přechodu od feudální k moderní společnosti došlo totiž k řadě změn, které výrazně ovlivnily postavení žen ve společnosti a celkově upravovaly postavení obou pohlaví, takže vznikalo to, co např. sociolog Ulrich Beck označuje jako „moderní feudální řád“. Ten pak, jakkoli to zní paradoxně, jednak popíral základní moderní principy a jednak (současně) představoval jeden ze základních stavebních prvků této společnosti. V neposlední řadě vytvořil společnost mimořádně pohlavně polarizovanou, položil základy velmi rozdílné biografie muže a ženy, a to v rámci jedné a téže společenské vrstvy. Pokusme se tato tvrzení doložit.

Ve feudálním zřízení byla příslušnost člověka k určité společenské vrstvě určena již jeho příchodem na svět. V rodině nevolníka byla práce muže i ženy stejně důležitá, oba museli v zájmu přežití participovat na výrobě a být do značné míry schopni jeden druhého zastoupit, takže ekonomicky měli prakticky stejné postavení. Nadto muži i ženy pracovali povětšinou takřikajíc „v partě“, práce plnila i určité společenské funkce, ani ženy při ní nebyly izolovány. Dále - oba rodiče pracovali v okolí domu, přičemž o děti se spíše než matka starali ti, kteří ještě nebo už nezvládali těžkou zemědělskou práci - starší děti a babičky, takže z hlediska rozdělení výchovné role nebyl ostrý rozdíl mezi otcem a matkou. Politicky byli muž i žena jako nevolníci naprosto bezvýznamní, byli na tom však oba stejně. Ani ve vyšších vrstvách nebyly rozdíly v ekonomickém a politickém postavení mezi mužem a ženou tak výrazné, jako byly mezi stavy. To se v moderní společnosti změnilo.

Moderní měšťanská společnost, zakotvená na počátku 19. století novými občanskými zákoníky, přinesla - alespoň v dikci moderních ústav - rovnoprávnost mezi stavy. Budoucnost člověka ale byla do značné míry opět předurčená rodem, totiž tím, že se člověk narodil buď jako žena, nebo jako muž. Zatímco muž byl chápán jako autonomní osobnost uvažující vlastním rozumem, svobodně se rozhodující a nikomu se nepodřizující, pro ženu byl zvolen úplně obrácený model - její místo je v domácnosti, musí se podřizovat svému okolí a pro svou roli se vzdát seberealizace. Muž je tedy občan s občanskými právy, žena neobčanka bez občanských práv.

Měřítkem všeho se v moderní době stávají peníze. Jelikož do práce chodí muž a dostává plat, žena začíná být chápána jako na něm závislá, i když v ekonomicky slabších rodinách v domácnosti těžce pracuje. Vykonává neprodukční, neplacenou práci, její ekonomická role se scvrkla na pouhé šetření a tzv. management spotřeby (výraz K. Galbraitha). Práce muže je naproti tomu produkční, s rostoucími požadavky industrializace se stává týmovou a složitě organizovanou. Muži se začínají učit žít ve veřejném prostoru a v moderních institucích, zatímco práce žen je stále individuálnější, izolují se, nemají možnost rozumět společnosti.

Z veřejného prostoru, od studní, řek, míst a prostranství, kde se setkávaly, jsou posléze vytlačovány i fyzicky. Dochází k přísné separaci veřejné a soukromé sféry.

Ženy se stávají součástí image muže - vizitkou spořádané rodiny, mužovy autority, potvrzují jeho sociální status. Rodina je chápána jako mužovo útočiště, oproti dravému veřejnému prostoru. Výchovu dětí realizuje matka za otcovy nepřítomnosti, ovšem podle jeho příkazu. Mezi mužskou a ženskou rolí se vytváří ostrá polarizace. Společenská hranice - např. ve věci občanských práv - najednou nevede mezi společenskými vrstvami, ale přímo středem rodiny. Žena a muž jsou chápáni jako odlišné bytosti a je jim vyprojektován odlišný životní program.

Vzorem pro moderní evropské zákoníky byl Napoleonův kodex (*Code civil*) z roku 1804, který napodobovaly další evropské země. Na našem území se jednalo o Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 (tzv. ABGB - Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch), který kupříkladu stanovuje, že:

- ◆ manžel je povinen manželku živit
- ◆ manželka má právo požívat manželova stavu - po společenském žebříčku se tedy pohybuje ne vlastní prací, ale sňatkem
- ◆ manželka je na úřadech zastupována manželem
- ◆ otec rozhoduje o výživě a výchově dětí
- ◆ manželka je povinná poslouchat manželovy příkazy
- ◆ majetková práva má pouze manžel
- ◆ při rozluce (která byla velice výjimečná) nesmí žena vychovávat chlapce staršího 4 let či dívku starší 7 let, děti pak automaticky přecházejí do péče otce (kde se o ně stará nějaká jiná žena opět podle jeho příkazů)
- ◆ po smrti manžela nemůže být žena jedinou poručnicí dětí, musí se najít spoluporučník

Zmíněný zákon o rodině svědčí o tom, že společenský systém pohlížel na ženu jako na nesvéprávnou. Proto je třeba si uvědomit, že také v bojích sufražetek za volební právo nešlo pouze o volební právo jako takové, ale o uznání občanského statusu a svéprávnosti žen vůbec.

Velký ideový vliv měl na utváření měšťanské mužské a ženské role ve společnosti tzv. filozof svobody Jean Jacques Rousseau,

na jehož dílo *Emil neboli o výchově*, které vyšlo kolem poloviny 18. stol., navazovala se svými koncepcemi pohlaví například německá klasická filozofie - Kant, Fichte, Hegel, ale také velká řada moderních pedagogů. V tomto pedagogickém spisu pro moderního občana věnuje Rousseau většinu prostoru výchově chlapců. Mají dostat co největší volnost, být vedeni k používání vlastního rozumu, rozvoji osobnosti, ke kritičnosti dokonce i vůči vědeckým autoritám. Výchově dívek se věnuje nepoměrně méně. Nepovažuje je za hloupější, ale říká, že by se neměly ve vzdělání příliš podporovat, měly by být poddajné, poslušné a umět snášet pouta, a je k tomu třeba je poměrně tvrdě donucením přivykat. Rousseau odmítá názory církve na vztahy mezi pohlavími, ale vzápětí sám domněle odhaluje „přírodní zákon“, tzv. přirozené rozdíly mezi muži a ženami. Jeho práce obsahuje rozpor - vždyť kdyby skutečně šlo o přirozené rozdíly, proč klást tak velký důraz na donucování a nenechat „přírodě“ volný průběh?

Rovněž v oblasti sexuální morálky se v rodící se moderní společnosti uplatňoval dvojitý standard. Chlapcům se nejen dovoluje, ale dokonce doporučuje využívání prostituce jako zdravé, nutné pro život. Tuto situaci popisuje například L. N. Tolstoj v *Kreutzerově sonátě*. V kontrastu k tomu jsou dívky vychovávány k puritánství, upírá se jim nakonec samotný sexuální pud. V předmoderní době nebyl ani předmanželský sexuální život žen tak kontrolován jako v tzv. viktoriánské éře, kdy dívky musely být vždy někým doprovázeny. Někteří autoři dávají prudký nárůst prostituce v této době do souvislosti právě s vynuceným celibátem měšťanských žen - a jak přesně poznamenává sociolog Anthony Giddens, z rétoriky dobových spisů vycházejí měšťanské ženy a prostitutky jako dva různé živočišné druhy.

Nový společenský model pro ženy z nich postupně skutečně „vytvořil“ méněcenné bytosti. Německá historická Ute Gerhard např. dokládá, že zatímco v 18. století společnost uznávala, že ženy jsou stejně inteligentní jako muži (a k domácnosti je potřeba je přitáhnout i mírným násilím), v polovině 19. století už na ně bylo pohlíženo jako na méně inteligentní, neschopné se o sebe postarat, pasivní, podřízené. Moderní polarizace rolí vešla do praxe.

Dalším závažným aspektem moderního zákonodárství byla skutečnost, že bylo šité na míru měšťanské vrstvě. Neuvažovalo se o tom, že by lidé z nižších vrstev uzavírali manželství a zakládali rodiny, dokonce byla činěna opatření, aby se jim to ztížilo nebo znemožnilo. Z povinnosti žádat o tzv. sňatkový konsens byla vyjmuta pouze šlechta a bohatá buržoazie.

Vlivy některých opatření byly rozdílné v různých sociálních vrstvách. Zatímco skutečnost, že ženy nemohly získat certifikát o profesi, způsobovala nadaným bohatým ženám, které se následkem toho nemohly rozvíjet a uplatnit, především frustraci, pro chudé ženy, které byly často samoživitelkami nebo potřebovaly přispět do rodinného rozpočtu, byl tento systém naprosto devastující. Měly totiž v zásadě na výběr ze čtyř druhů zaměstnání - dělnice v továrně (v roce 1850 přes 50 % dělníků v britských továrnách tvořily ženy), služka, prostitutka nebo kojná. Stefan Zweig popisuje v knize *Svět včerejška* častou praxi, kdy byly služby najímány do bohatých rodin přímo za účelem sexuálních služeb pro syny - snižovalo se tak riziko nákazy syfilitidou.

Pohnutky vedoucí k tak extrémnímu omezování osobního rozvoje žen a k jejich kontrole mohly být různé. Po rozpadu feudálního řádu panoval ve společnosti strach z anomie, bezzákonnosti, jako pečovatelé o tradiční hodnoty a morálku tedy byly vybrány ženy. Dalším důvodem mohla být akumulace kapitálu - muži si chtěli být jistí, že bohatství zdědí jejich vlastní syn. Tezí o příčinách tohoto uspořádání lze uvést více, na tomto prostoru se jim však dále nemůžeme věnovat.

Z nastíněného vývoje je patrné, že polarizace pohlaví je v mnoha aspektech poměrně nového data. Moderní doba měla velké ideály, ale realizovala je pouze po mužské linii. Právě na to reagovalo ženské hnutí. Je důležité si uvědomit, že když sufražetky za těchto okolností požadovaly uznání svéprávnosti (jako subjekty společnosti, na nikom nezávislé) skrze volební právo, majetková práva a právo na vzdělání (jako základní prostředek, jak se v životě prosadit, stát na vlastních nohou), nejednalo se o žádné bourání odvěkých rolí.

Zcela v tomto duchu se vyjádřil John Stuart Mill ve svém slavném díle *O poddanství žen* roku 1869, když napsal, že v pozici

obhajujícího svůj požadavek by neměl být ten, kdo chce přiznat ženám práva, ale naopak ten, kdo jim je upírá. Označení sufražetka by nemělo být nadávkou, naopak -jednalo se o hanbu celé společnosti, že ženy vůbec musely za nezákladnější lidská práva bojovat.

První vlna feminismu trvala přibližně do roku 1930, kdy z několika důvodů odezněla:

1) Její hlavní cíle - tedy již zmíněné právo na vzdělání, volební právo, právo na majetek - byly v zásadě do této doby splněny. Ve většině evropských zemí došlo k přiznání volebního práva ženám po 1. světové válce. Ženy k tomu přispěly tím, že dokázaly své schopnosti - zaujaly místa mužů v mnoha zaměstnáních, organizovaly Červený kříž... (Ve Francii bylo paradoxně volební právo ženám přiznáno až v roce 1945, v jednom švýcarském kantonu musel ještě v roce 1985 v této otázce zasahovat ústřední parlament.)

2) Celosvětová ekonomická krize a nástup fašismu přiměly ženy věnovat se jiným společenským otázkám. To se projevilo například i na českém feministickém hnutí, jehož čelná představitelka Františka Plamínková ponechala ženské téma stranou, jelikož považovala za důležitější varovat před nacismem.

Druhá vlna feminismu

Po úspěších první vlny, odstranění viditelných legislativních překážek, se ženské hnutí na nějakou dobu odmlčelo. Před nástupem druhé vlny feminismu, jejíž počátek se datuje do 60. let 20. století, však vzniklo několik zásadních děl proměňujících uvažování o ženské otázce.

Již v roce 1911 se v díle sociologa Georga Simmela objevují myšlenky, pod něž by se mohly podepsat i radikální feministky. Simmel mj. popisuje systém tzv. dvojího vládnutí, kdy jedno pohlaví určuje normy, a pak podle nich ještě druhé pohlaví hodnotí.

Stejně tak britská spisovatelka Virginia Woolf si ve 30. letech dvacátého století uvědomuje, že problém tkví v celém způsobu, jakým jsou ženy společensky situovány. Obnažuje (např. v novele *K majáku*) problematičnost mužské i ženské identity, literární formou zde předvádí, na čem ženy staví svoje „já“, když svoji důstojnost zakládají na úspěších svého muže. Za klasická femi-

nistická díla jsou však především považovány její eseje *Vlastní pokoj*, *Tři guineje* a *Zabít domácího anděla*.

Mnoho nových motivů se objevuje v díle Simone de Beauvoir. V roce 1949 v rozsáhlé knize *Druhé pohlaví* (její úplný překlad vyšel ve slovenštině v roce 1967; český překlad z roku 1966 je zkrácený, zato však doplněný cenným doslovem Jana Patočky) popisuje filozofickými pojmy světy žen a mužů. Ženy podle ní žijí v tzv. imanenci - v režimu obnovování základních životních funkcí, kdežto muži v transcendenci - řádu tvoření, přesahování, v němž za sebou zanechávají trvalé dílo. Beauvoir se domnívá, že ženy přijímají uzavření v imanenci z pohodlnosti, ale upozorňuje, že se jim to nevyplácí, neboť jsou tak odsunuty do druhořadé pozice. Toto jsou však jen některé z velkého bohatství nových tezí této mimořádně vlivné práce.

Myšlenku, že žena přijala svou druhost, později rozpracovávají některé antropologické práce druhé vlny feminizmu. Každá lidská skupina klade sebe jako „já“ a ty ostatní jako „ty druhé“. Ženy se však v tomto liší, neboť i ony samy chápou samy sebe jako ty druhé. Podle Beauvoir je to proto, že jim toto postavení bylo připsáno sociálním řádem. Přijetím své druhosti pak ženy dokazují svou „uvědomělost“, příslušnost k tomuto řádu. Představuje to jeden z feministických klíčů k pochopení fenoménu, kdy ženy často horlivě podporují řád, který k nim není spravedlivý.

Reálné postavení žen se v tomto mezidobí rovněž proměňovalo. Ve 30. letech přibývalo vysokoškolsky vzdělaných žen - právniček, lékařek, vědkyň různých oborů atd. Za 2. světové války ženy nadto opět prokázaly své schopnosti ve veřejném životě. Po válce však došlo v západních společnostech k hospodářskému rozmachu, a muži tak byli znovu schopni své ženy uživit. Také vlivem psychologických faktorů (snaha o navrácení sebevědomí mužům) byly ženy zahrnány zpět do domácností. Vracela se měšťanská představa, že štěstí ženy spočívá v péči o děti a manžela. Tentokrát však byla aplikována i u žen vysokoškolsky vzdělaných. Z toho důvodu byla situace vnitřně mnohem konfliktnější, a jak uvádí Friedanová, nechyběly ze strany některých mužů ani „logické“ návrhy na opětovné omezení přístupu žen k vysokoškolskému vzdělání.

Ženy si připadaly v důsledku tehdejší rétoriky „vadné“, když nebyly šťastné u domácích prací, jak píše psychologka Betty Friedan v knize *Mystika ženství*. S tímto „problémem, který nemá jméno“ začaly navštěvovat psychiatrické ordinace. Postupně však docházelo k zevšeobecnování individuální zkušenosti - ženám postupně docházelo, že problém není jejich osobní, ale že spočívá ve společnosti.

Po obrovské konzervativní vlně v západních zemích, která v 50. letech 20. století opět přinesla ženám pocit neužitečnosti, se tak v 60. letech začala formovat druhá vlna feministického hnutí. Masové podoby nabyly po roce 1968 v souvislosti s hnutím hippies. Jeho velká část byla programově antiburžoazní, důsledně odmítala i měšťanský model uzavřené rodiny. Součástí tohoto postoje byl i požadavek, aby ženy o sobě rozhodovaly samy.

Ženské hnutí se brzy z hnutí hippies vydělilo, zformovalo se jako samostatný proud. Mezi výdobytky, jichž v počáteční fázi druhé vlny dosáhlo, lze jmenovat větší kontrolu žen nad vlastním tělem, právo na potrat a přístup ke všem profesím. U nás byly tyto výdobytky zaváděny shora, ať už jde o uzákonění práva na potrat v roce 1958 nebo o rovný přístup k profesím. Rovnost mužů a žen byla v podmínkách tehdejšího socialistického Československa sice patrně myšlena vážně, ale měla jeden háček: probíhala v situaci, kdy individuální svoboda obecně byla potlačována a kdy platil zákaz sdružování. V důsledku toho chybělo to nejpodstatnější: aby ženy své cíle mohly artikulovat samy a ve veřejné diskusi, což samozřejmě znamená i možnost zaujímat stanoviska k vládní politice.

Jelikož měly ženy v této době, oproti podmínkám první vlny feminismu, přístup ke vzdělání a zaujímaly pozice ve vědě, feministické hnutí se postupně z velké části přesunulo na univerzitní půdu, kde se etablovalo jako vědní obor - studium ženského, později i mužského problému. Mezi aktivistkami a akademičkami se vytvořilo také určité napětí, avšak publikace a výsledky výzkumu významně přispívaly k ovlivňování stavu vědomí společnosti a dodávaly argumenty aktivistickým organizacím.

Druhá vlna feminismu se od první liší tím, že přinesla nová témata a přístupy. Po dosažení cílů první vlny feminismu měly ženy možnost poznat, že samotné právní úpravy řeší pouze

malou část problémů. Kromě logické snahy o to, aby zákony měly větší reálný vliv, tedy aby si ženy vůbec uvědomily, že mají na něco právo a odvážily se ho uplatňovat, se pozornost nyní začala soustřeďovat na dvě základní roviny, v nichž se začíná hledat původ nerovností mezi pohlavími: na kulturu v nejširším slova smyslu (instituce, jazyk, chování aktérů, příslušníků dané kultury atd.) a na psychologickou problematiku formování genderové identity, na problematiku socializace v dětství i mechanismy reprodukce tzv. genderových vzorců v dospělosti.

Ve feministických přístupech ke kultuře lze najít v zásadě čtyři základní teze, i když je sotva kde najdeme shrnuty tak, jak to činím níže - většinou jsou rozpracovávány jednotlivě a ke každé z nich bychom mohli najít bohatý výzkumný materiál. Tyto teze rozhodně nejsou obecně přijímány v nefeministickém myšlení a obecném vědomí. Jedná se o tato tvrzení:

1) Kulturní systém, v němž žijeme, je patriarchální povahy. Vytvořila jej úzká skupina mužů, přičemž objektem, obětí, produktem tohoto řádu jsou nejen ženy, ale i řadoví muži. Sám fakt, že řád vytvořili muži, ovlivňuje jeho podobu. Historie, jak ji známe, tedy není lidskou historií, ale dala by se z velké části označit za historii mužskou. Pojem patriarchát (patriarcha - otec, hlava rodiny) je však často matoucí, protože obecně zahrnuje i vládu starších mužů nad mladšími, nejenom nad ženami. Z tohoto důvodu dnes feministická literatura pro označení tohoto jevu dává přednost pojmu mužská hegemonie (nadvláda).

2) Tento řád udržují obě pohlaví stejně horlivě. Není správné z jeho prosazování obviňovat muže jako celek, ženy samy to tiž řád přijímají, samy na sobě provádějí kulturní kontrolu. To lze demonstrovat kupříkladu na tématu domácího násilí. Ač se jedná o těžkou kriminalitu, často končící smrtí, přesto všechny součásti kultury způsobily, že daný jev úplně zmizel z očí - byla kolem postavena bariéra mlčení, na které po dlouhou dobu spolupracovaly a spolupracují i oběti, mnohé i dnes podle nejnovějších českých sociologických výzkumů přijímají nehoráznou představu, že muž má právo je trestat.

3) Ze skutečnosti, že kultura je založena jako nadvláda mužů, nějakým způsobem těží všichni muži. Přejívají se na tom, že je

mužům ve společnosti dána větší významnost. To se projevuje především ve veřejné, ale též v domácí sféře. Muži se často opírají o celou historii plnou postav slavných mužů, stále jsou automaticky považováni za schopnější a mají, aniž si to přiznávají, ve srovnání s ženami již předem otevřenou, urovnanou cestu k postupu v institucích. V domácnosti jim to pak umožňuje vyvázat se z nevděčných, časově náročných a stereotypních prací.

4) Vládcí však zároveň vždy na své vládnutí nějak doplácí. Musí se „vládnutí“ věnovat, udržovat status quo, musí být povinně úspěšní a neustále to demonstrovat, povinně soutěžit. To je ochuzuje zejména v citové oblasti, jak shodně uvádějí všechny studie mužů. Naopak to, že od žen nikdo nic nečeká, jim často poskytuje bohatší možnosti v tzv. „žitém světě“, víc si užijí dětí, mohou prožívat život citověji, v intenzivnějších vztazích.

Je důležité si uvědomit, že tato tvrzení se týkají různých rovin celé problematiky a že si nejen navzájem neodporují, ale že je třeba pochopit, že genderový řád může fungovat a přetrvávat pouze ve vzájemné součinnosti těchto rovin. Kdyby např. ženy nebyly přesvědčovány (a přesvědčeny) o tom, že z daného systému také nějak těží, nedostávalo by se mu z jejich strany takové podpory. Ta je však nutná již k tomu, že se rozhodujícím způsobem podílejí na socializaci dětí obou pohlaví, a je tedy třeba, aby na ně přenášely kromě jiných věcí také genderový řád. Kruh je tak dokonale uzavřen. S fungováním tohoto řádu detailně seznamuje např. do češtiny přeložená studie francouzského sociologa Pierra Bourdieua *Nadvláda mužů*.

Druhá významná linie druhé vlny feminismu je psychologická - snaží se odpovědět na otázky, jak neseme mužství či ženství v sobě, kde se bere, jak ho v sobě reprodukujeme, jak na jeho základě vypadají mezilidské vztahy a podobně. Na tomto poli sehrála rozhodující roli psychoanalýza.

Už Sigmund Freud přišel s myšlenkou, že pohlavní identita, tj. to, čemu říkáme mužství a ženství, není vrozená, ale že ji nabýváme socializací, přičemž za rozhodující považoval tzv. oidiopovskou fázi vývoje dítěte. Mnoho autorů (včetně Freuda) upozorňuje, že ani anatomie neopravňuje k polarizovanému konceptu pohlaví, ale dokládá spíše kontinuum anatomických forem.

Přestože je již řada Freudových názorů překonaná, jeho klíč k výkladu formování ženské a mužské identity je stále analyticky plodný. Využívá ho, i když z feministických pozic, také Nancy Chodorow ve své dnes již klasické práci *The Reproduction of Mothering* (Reprodukce mateřství) z roku 1978. Autorka vykládá ženský psychický vývoj samostatně, neodvozuje jej od mužského. Přichází také s myšlenkou, že matky samy jednájí jinak s dívkami a jinak s chlapci, takže ony jsou těmi, kdo nejvíce přispívají k vytváření sexuální identity. Koncepte Nancy Chodorow zdůraznila to, že ženy jsou odmala socializovány ke vztahovosti (aby vztahům rozuměly, kladly je v životě na první místo), ale to je mj. zároveň ohrožuje v tom smyslu, že „mají neostrou hranici já“, kdežto chlapci jsou socializováni k separaci (být samostatní, umět svoje já bránit).

Psychoanalýza zkoumá způsob, jímž nabyváme genderovou identitu, a důvody, proč je tak silná. Vlivnou se stala myšlenka, že v okamžiku, kdy se člověk stává subjektem, tedy začíná si uvědomovat své vlastní já (asi ve 3 až 4 letech), je tato subjektivita ihned pohlavní - přijímáme symbolický řád a s ním se i mužství či ženství rovnou stává neoddělitelnou součástí naší identity. Reflektující se osobnost je tedy od počátku ovlivněna tím, jak kultura definuje pohlaví a rod. Klíčovou roli zde pak hraje přijetí způsobu, jakým používáme jazyk, a proto ve feministickém myšlení druhé vlny hraje velmi významnou roli filozofie jazyka, sociolingvistika apod. Značný vliv mají v tomto směru zejména teorie Lacanovy.

Dalším důležitým znakem druhé vlny feminizmu je tzv. zaměření na ženu (*woman-centeredness*). Jedná se o něco historicky bezprecedentního. Až nyní totiž byly vytvořeny předpoklady pro to, aby ženy promluvily, aby o sobě začaly vypovídat - ne však již skrze ikonu, kterou jim muži nabídli, ale artikulací vlastní zkušenosti.

Příkladem může být mateřský feminizmus. Tento velmi silný proud druhé vlny (řazený do tzv. kulturního feminizmu) místo alibistické glorifikace mateřství požaduje, aby se mateřství a kvalitám, které díky němu ženy získávají, dostalo skutečně významného místa v kultuře i ve veřejném prostoru. Prostřednictvím

rozsáhlého kvalitativního výzkumu se poprvé v historii dozvídáme o tom, co vlastně zážitek mateřství obsahuje, jak velká je rozmanitost vlastních „definic“ mateřství ze strany žen, jak nesamozřejmé a plné problémů je mnohdy nacházení vztahu k dítěti atd.

Zcela nově je tematizována ženská „subkultura“ obecně, kterou moderní doba ve jménu racionality potlačila - mj. k ní patří např. léčitelsví, jež bylo hony na čarodějnice zlikvidováno nejméně na 200 let.

Vedle studií ženy se již od sedmdesátých let dvacátého století pěstují také studia muže. Přestože je kulturní systém mužské povahy a mohlo by se tedy zdát, že o mužích je toho řečeno mnoho, z genderového hlediska (tj. takového, které využívá feministických přístupů) se na počátku druhé vlny vědělo o mužích a mužství, jeho prožívání, rovněž velmi málo. Předmětem zájmu se tak stává i mužská identita, muž v jiných než veřejných rolích (otcovství, partnerské vztahy apod.), ale i problematika tlaku na muže ve veřejné oblasti - zajímavou otázkou např. je, proč to tak velká část z nich „vzdává“ a končí jako bezdomovci.

Další z významných motivů myšlení druhé vlny je teze *personal is political*, tedy „osobní je politické“. Feminismus usiluje o nové sblížení veřejné a soukromé sféry a odmítá omezení, že by se veřejné záležitosti měly týkat jen toho, co pod ně bylo v minulosti zahrnuto. I to, jak žena žije v domácnosti, co a jak prožívá, je do velké míry politika. Jednak je to politikou dalekosáhle určováno, a jednak je domácí situace žen (společností očekávaný rozsah jejich služeb ostatním, způsob a míra oceňování domácí práce, jež je vlastně prací pro společnost) společenským problémem, který je třeba reflektovat a pojednávat jako politikum.

Druhá vlna feminismu nepojednává jenom o rovnosti žen a mužů, ale i o jejich rozdílnosti. Jejím hlavním požadavkem je „rovnost v rozdílnosti“, tedy aby jinakost nepředstavovala něco, co zakládá nerovnost, aby „jiný“ neznamenal vždy zároveň horší nebo lepší. Feministické stanovisko říká, že rozdíly přitom není třeba násilně hledat a konstruovat, jako to dělal Rousseau, ale nechat každého (každou ženu a každého muže) autonomně definovat své ženství a mužství, nechat rozkvést především individuální rozdíly při rovných výchozích podmínkách, které nevytvářejí z mužů a žen skupiny, k nimž se rozdílně přistupuje.

Mimochodem - samotný pojem *diskriminace* neznamena nic víc a nic míň než „činění rozdílů“, tedy nestejně zacházení. Ženské hnutí a jeho požadavky značným způsobem ovlivnily západní společnosti. Přispěly k vytvoření a prohloubení sociální péče, péče o některé skupiny obyvatel a podobně. Některé otázky však, zejména v současné české společnosti, ještě stále čekají na kvalitnější diskusi. K hlubšímu vhledu do dané problematiky je totiž nutno propojit mnoho rovin pohledu, jedná se tedy o nelehkou změnu celého kulturního diskursu.

Tato publikace vyšla díky finanční
podpoře Open Society Fund Praha

abc feminismu

vydalo NESEHNUTÍ Brno v roce 2004

Údolní 44, 602 00 Brno

nesehnuti.bmo@email.cz, zenskaprava@seznam.cz

<http://nesehnuti.ecn.cz>, <http://zenskaprava.ecn.cz>

Sestavily: Lenka Formánková a Kristýna Rytířová

Návrh obálky a fotografie: Radim Šašinka

Sazba: Dušan Rosenbaum

Jazykové úpravy: Veronika Malečková a Eva Kunzová

Grafické korektury: Míla Palánová

ISBN: 80-903228-3-2